

Az egyházi könyvtárak változásai, sikerei és kudarcai az elmúlt másfél évtizedben

Esztergom, 2003. november 12.

Az egyházi könyvtárak elsősorban értékes régi könyvek és kéziratok őrző helyeiként ismertek. Néhány történeti utalás éppen ezért elkerülhetetlen helyzetük vázolásakor, még abban az esetben is, ha a cél ezúttal a közelmúlt tapasztalatainak ismertetése. Szembetűnő tény, hogy gyűjteményeink évszázados idői metszetekben is tükrözik az ország sorsát, nemcsak tartalmukkal, de hiányikkal is tanúskodnak bizonyos tendenciákról. Ha egy intézményrendszer változása képes kifejezni a környező társadalom állapotát, akkor joggal kereshetünk választ arra a kérdésre is, mi tükröződik az egyházi könyvtáraknak a rendszerváltás óta eltelt immár több mint tíz esztendejéből. Melyek a számottevő eredmények és az esetleges mulasztások?

Minek köszönhető könyvtáraink értéke? Annak a közismert ténynek, hogy a szekularizáció érvényesüléséig szinte minden új eszmei tartalmat főként egyházi intézmények közvetítettek. Az oktatásügy a felvilágosult abszolútizmus jelentkezőségéig Magyarországon is a különböző felekezetek belügye volt. Sőt, amikor az állam érdeklődése Mária Terézia korában kiterjedt az iskolázás kérdéseire, az iskolák fölötti állami felügyeletet is az esztergomi érsek gyakorolta... Egykor nemcsak állam és egyház, de a hatalmi ágak, sőt (amint könyvtáraink összetétele is mutatja) a tudomány, a vallás és a művészet területei sem különültek el élesen egymástól.

Nyilvánvaló az is, hogy mint minden társadalom, úgy a magyar is kitüntetett figyelmet tanúsított az Istennel való találkozás helyszínei és a velük szoros kapcsolatban lévő intézmények iránt. Gondoljunk arra, mennyivel szegényesebb volna a magyar könyvtári kultúra öröksége Sárospatak, Pannonhalma vagy Eger könyvtártermei nélkül.

Szerte az országban Maulbretsch, Dorfmeister és más neves művészek könyvtári freskói őrzik nemzedékek erőfeszítésének eredményeit. Mindez tartalmilag is érvényes: jelentős részben egyházi könyvtárak ápolják azt az örökséget, amit a régi-ek lényegesnek éreztek.

Mi értendő azon, hogy az egyházi könyvtárak története *tükrözi az országénak*? Két sarkalatos példát említek. A török hódítás nyomán püspöki könyvtárak sora, jeles kolostorok állománya pusztult el vagy szóródott szét az ország távoli pontjain. Esztergom, Kalocsa, Eger, Veszprém, Pécs, Székesfehérvár, Vác története, könyvtári állománya mutatja, hogy a tudomány és az írásbeliség egyházi központjait a XVI. századtól a Rákóczi-szabadságharc bukásáig szinte állandó veszély fenyegette. A közelmúltat, a XX. sz. második felét pedig az jellemzi, hogy az az erő, amely évtizedeken át ideológiai ellenfelének tekintette az egyházakat és a múltat eltörlendőnek ítélte, 1970 utáni, mérsékeltbb formájában sem kedvezhetett érdemük szerint a régi idők tanúinak. Könyvtáraink ezért leromlott állapotban, nemritkán kezelőszemélyzet nélkül érték meg a XX. század utolsó évtizedét.

Mi jellemzi az 1989 utáni fordulatot? *A sikerek, kibontakozás, fejlődés* egyértelmű jelei mellett elmaradt az egész kérdés alapjainak módszeres vizsgálata. A következmény esetlegesség, bizonytalanság és néhány kiaknázatlan lehetőség. Nem történt meg, és anyagi eszközök szűkössége miatt talán nem is történhetett meg az az áttörés, amelynek köszönhetően a társadalom által igényelt mértékben állíthattuk volna a használók, elsősorban a tudomány és az oktatás szolgálatába mindazt, amivel rendelkezünk.

Kezdjük a sikerekkel: A nagy hagyományú szervezetek igen mélyre hatoló gyökerekkel rendelkeznek, így az ellenséges, majd a korlátozó légkör megszűnése önmagában is kedvező hatást gyakorolt. Befolyásolta intézményeink helyzetét, hogy minden történelmi egyház nagy lépésekkel haladt iskolarendszerének újjászervezésében. A megélenkült érdeklődés nemcsak a könyvtárak fokozódó használatában mutatkozik, hanem a könyvkiadók termésén, a könyvpiac ítéletén is lemérhető.

Ma még be sem látható az Egyházi Könyvtárak Egyesülése (a továbbiakban EKE) létrejöttének valóságos hozadéka, a rokonjellegű intézmények belső információáramlásának kedvező hatása. Abban a közegben, amelynek napjainkban az a rendeltetése, hogy az információ szolgáltatásának központja legyen – a könyvtárak világában – ez a belső áramlás az élet újraindulásának talán a legfontosabb feltétele volt. Részben ennek is köszönhető, hogy az új körülmények között szakmai munkánk sok tekintetben egységesült.

Nagy késéssel, minden egyházi intézményben elkezdődött a számítógép alkalmazása. Van intézményünk, amely a legnagyobb sebességű optikai kábellel, kitűnő SUN szerverrel rendelkezik és OPAC katalógusából 160 ezer rekord érhető el az interneten. De a helyzet természetesen nem mindenütt változott ilyen ütemben, sőt ez az állapot az EKE-n belül inkább számít kivételesnek, mint általánosnak. Az eredmény olykor a szerencsés földrajzi elhelyezkedés, oktatási intézményekhez fűződő szorosabb kapcsolat és más tényezők együtthatásának köszönhető. Vannak könyvtáraink, ahol csak egy-két PC-t alkalmaznak (ezek is elavultak), nincs megfelelő belső hálózat, és a külső hálózati csatlakozás sem mindenütt biztosítja igényes szolgáltatások lehetőségét.

A jogszabályi háttér változásainak ismertetésében nem kívánom megismételni mindazt, amit a 2002. évi Könyvtári Figyelőben publikált dolgozatban leírtam¹. A probléma lényege nem ismeretlen a könyvtári irodalomban. Említett munkámban sorra vettem a jogi helyzet változásait, külön említve mindazokat a rendelkezéseket és paragrafusokat, amelyek név szerint foglalkoznak az egyházi könyvtárakkal, kiváltképpen az állami intézményekkel azonos finanszírozással.

A közelmúlt tanulságai között első helyre kívánkozik az a rendkívül pozitív fejlemény, hogy a demokratikus fordulat óta eddig egyetlen kormányváltás sem hozott drámai fordulatot intézményeink életében. Sikereink közé sorolható, hogy a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma (NKÖM) megoldást talált az egyházi könyvtárak számára az érdekeltségnövelő támogatás biztosítására és a dokumentumvásárlási kedvezmény kiterjesztésére.

¹ Címe: A magyarországi egyházi könyvtárak helyzete, céljai és jövőképe. KF 2002/1.

Kedvező fejlemény, hogy csaknem minden könyvtárunkban napirenden vannak a digitalizálás folyamatának munkálatai vagy előmunkálatai, és az adatok tárolásával kapcsolatos képességek fejlesztése is. Az országos tervezés során a *Könyvtári Intézet kellő figyelmet tulajdonított* az egyházi intézményeknek, hiszen a digitalizálás fontossági sorrendjét a dokumentumok régisége, ritkása, egyedi volta, forrásértéke, tudománytörténeti jelentősége és esztétikai kvalitásai, esetleg bibliofil különlegességei határozzák meg, azaz olyan szempontok, amelyek terén nem kerülhetők meg gyűjteményeink. Az elsőbbséget a feldolgozásban egyrészt az iménti mutatók, másrészt a hozzáférhetőség szempontjai, a használat gyakorisága és az állományvédelmi érdekek alapján célszerű meghatározni. Remélhetőleg intézményeink feldolgozása a szűkös források ellenére sem késlekedik majd más intézménytípusénál nagyobb mértékben. Említendő, hogy a régi nyomtatványokat egyedi jellemzőik miatt (margináliák stb.) akkor is gyakran unikális darabként kell kezelnünk, ha világi könyvtár is őrzi egy-egy példányukat. A digitalizálást előkészítő országos felmérésből nyilvánvaló, hogy az egyházi gyűjteményekben nagy jelentőségük van a kéziratáraknak, ezen belül a középkori kódexeknek, okleveleknek, a különféle levéltári jellegű forrásoknak, nagy tanáregyéniségek dictatumainak, térképgyűjteményeknek, hazai és külföldi régi nyomtatványoknak, metszet-, plakát-, aprónyomtatvány-gyűjteményeknek, különböző helytörténeti forráscsoportoknak, egy-egy téma, történelmi korszak, nevezetes családok vagy személyiségek életét dokumentáló különgyűjteménynek, a teológiához és az egyházi oktatáshoz kapcsolódó folyóiratoknak, illetve a könyvtárakkal nemritkán közös irányítás alatt lévő egyházi múzeumok, kincstárak sok ezer tárgyának.

Milyen *kudarcokra* utaltam a korábbiakban? Állományaink imént ismertetett jellegéből is kitűnik, hogy könyvtárainkban vannak állományrészek, amelyeknek néhány év múlva már a közlébe sem volna szabad engednünk olyan könyvtárosokat, akik tudományos minősítéssel nem rendelkeznek. Jelenleg sok helyen szolgálnak kiemelkedő képességű, tapasztalt kollégák, akiknek a felkészültsége megfelelő, de közöttük sajnálatosan kevés a tudományos minősítésű, mert a politikai körülmények korábban nem sok esélyt kínáltak pl. egy szerzetes számára, hogy tudomá-

nyos fokozatot szerezzen. Ezért országosan is csekély az érintettek száma, de szerencsére növekvőben van.

Az említettek miatt rendkívül nagy jelentőségű volt az NKÖM 2001. évi kezdeményezése a minősített egyházi kutatók bértámogatására. Ez a támogatás forráshiány miatt 2002-ben és sajnos 2003-ban is a kezdőév szintjén maradt, nem követi a személyi változásokat, így vannak intézményeink, amelyek a minisztérium által egykor jogosnak mondott összeg negyed részét kapják, és a hiányzó egy-két millió forintot az állami intézményeknél jóval nehezebben tudják saját erőből fedezni. Csak reménykedni tudunk a mielőbbi megoldásban, mert a pénzügyi politika gyakran halad a csekélyebb ellenállás irányában.

A kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény megjelenésekor szintén nagy reményeket fűztünk bizonyos új lehetőségekhez. A legígéretesebbnek az a részlet tűnt, hogy (a törvény hetedik paragrafusának harmadik bekezdése értelmében) az egyházak kérhetik könyvtáraik, levéltáraik, múzeumaik közgyűjteménnyé minősítését, az államiakkal azonos elbírálás érdekében. (Az egyes egyházak, és az állam megállapodása szintén az azonos támogatás elvét rögzíti.)

A törvényhozók tehát a szektorsemlegesség alapján biztosítani kívántak egy lehetőséget, (jobb túlélési esélyt bizonyos nemzeti szempontból is számottevő egyházi értékeknek), de ez a lehetőség a mai napig nem válhatott valóra, mert eddigi tájékozódásaink során a minisztérium semmiféle konkrét értelmet vagy jelentőséget nem tulajdonított a törvény adott részletének.

A mai napig fenntartóink sem merítették ki minden lehetőségüket az állammal való tárgyalások során. Ennek ellenére úgy vélem, az EKE-nek élnie kell a lehetőséggel, hiszen hasonló helyzetről van szó, mint az ún. érdekeltség-növelő támogatás esetében: a törvény szövegében megjelent az egyházi könyvtárakkal kapcsolatban egy részleteiben ki nem munkált, végig nem gondolt elem, amelynek anyagi vonatkozása is van. Ebben az esetben is adódik lehetőség az előrelépésre, az országos jelentőségű egyházi könyvtárak kiemelt elbírálására. (Ellenkező esetben meg kellene változtatni a törvény szövegét és kimondani, hogy az egyházi intézmények az állami, önkormányzati és közalapítványi intézményekkel ellen-

tétben nem kérhetik közgyűjteményi minősítésüket. Ami egyúttal azt is jelentené, hogy Arany János Debrecenben, Bél Mátyás Esztergomban őrzött kéziratok más elbírálás alá esnek, mint ugyanezen szerzők állami könyvtárakban őrzött iratai.)

Úgy vélem, mindent meg kell tennünk az azonos esélyek érdekében, így azért is, hogy a közgyűjteményi státus fogalmának valóságos tartalma legyen. Annál is inkább meg kell ezt tennünk – és itt érkeztem a lényeghez –, mert sem egyházi, sem világi részről *soha, sehol, senki* nem vizsgálta meg, mi volna az állammal kötött egyezményekben rögzített, állami intézményekkel „azonos támogatás” reális mértéke. A Könyvtári Intézet által kiadott statisztikák világosan jelzik, hogy az egyházi könyvtárak jelenleg minden egyes mutató terén lényegesen rosszabb körülmények között működnek, mint a hasonló nagyságrendű államiak. Mindössze annyi történt, hogy a rendszerváltozás után észrevehetően megemelkedett az állami támogatás, de a tényleges működőképesség anyagi feltételeiről még el sem kezdődött a közös gondolkodás.

A XVIII. században a tudós debreceni professzorok dolgozószobáját múzeumnak hívták, amely kifejezés nem „használaton kívüli” tárgyak gyűjtőhelyét jelentette, hanem olyan szellemi műhelyt, amely a könyvek sokaságán túl távcsövet, nagyítót, térképet, glóbuszokat, olykor ásványi kristályokat és grafikai metszeteket is tartalmazott. Jellemző módon Bod Péter latin szótára is „*tanuló ház*”-ként magyarártja a múzeum jelentését.

Az egyházi gyűjteményeket napjainkban ismét arra készíti a szakma egyetemes fejlődése, hogy a tanulás színtereiként, a tudomány eszközeit, információt biztosító műhelyekként² is szolgáljanak. A tudásra építő társadalmak felértékelik könyvtáraikat. Ebben bíznak az egyházi könyvtárak is, mert helyzetük rendezése közös érdekünk.

Gáborjáni Szabó Botond

² Skaliczki Judit: A hazai könyvtárügy stratégiai fejlesztési tervének tematikai koncepciója. TMT, 1999/1.3-4.